

KARALIAUČIAUS VAIDMUO LIETUVIŠKOS KNYGOS ISTORIJOJE

Pranešimas, skaitytas tarptautiniame simpoziume

„Karaliaučiaus knygos ir bibliotekų istorija“ (Osnabrückas, 1999 m. spalio 15–17 d.)

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Iš daugelio Europos miestų Karaliaučius išsiskiria ne tik savita istorija, bet ir tragiškumu: jį ir statė, ir sunaikino užkariautojai. Tačiau Karaliaučiaus vardas amžinas. Per septynis gyvavimo šimtmečius miestas juntamai paveikė daugelio šalių ir tautų ekonomiką, politiką bei kultūrą. Jo svarbą tebejauciame šiandien ir dar jusime kitame tūkstantmetyje. Ypač kibiai Karaliaučius įaugęs į baltų – prūsų, lietuvių, latvių – materialųjį ir dvasinį pasaulį. Didelę jo dalį sudaro spausdintas žodis, nuolat ir aktualiai bylojantis iš Karaliaučiuje išėjusių knygų puslapių ir gyvybiškai jungiantis mūsų praicitis bei dabarties epochas. Dėl to šios knygos yra laikomos itin vertinga baltų kultūros paveldo dalimi ir nuolat tyrinėjamos. Neminėdami autorių pavardžių nurodysime, kad Karaliaučiaus leidybos ir spaudos klausimų istoriografija jau sudaro didelį bibliografinį sąrašą, kurio dominuojanti tema yra pirmieji senosios knygos – vokiečių, prūsų, lietuvių, latvių, lenkų – žingsniai šiame mieste. Vienas iš bene naujausių darbų priklausytų mūsų kolegos Axelio E. Walterio plunksnai¹. Lietuvoje pastaruoju dešimtmėčiu bandoma siekti ir platesnių apibendrinimų, t. y. atskleisti tiek atskirų miestų, tiek visos lietuviškosios Rytų Prūsijos dalies – Mažosios Lietuvos arba, kaip dažnai vadinta anksčiau, Prūsų Lietuvos – knygos raidą nuo jos atsiradimo iki uždraudimo spausdinti lietuvių kalba nacionalsocialistų valdymo laikais. Mūsų pranešime pateiksime tik kuriuos ne kuriuos tų tyrinėjimų metmenis – apibūdinsime Karaliaučiaus lietuviškąją knygą jos leidybos, spausdinimo ir tematikos aspektais. Visapusė Karaliaučiaus knygų įvairiomis kitomis kalbomis paveldo rekonstrukcija būtų aktuali ateities užduotis. Jai atlikti reikia tarptautinio autorių kolektyvo pastangų ir, aišku, laiko.

Karaliaučiuje pirmoji lietuviška knyga, Martyno Mažvydo vadovėlis „Catechismusa prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes...“, pasirodė 1547 m., paskutinioji, Rytų Prūsijos vyriausiojo finansų prezidento nurodymu nežinomo autoriaus parengtas pasikalbėjimų žodynas „Deutsch-litauische Redewendungen für den Gebrauch im Grenzdiensst“ („Vokiečių–lietuvių posakiai naudotis pasienio tarnyboje“) – 1938 m. Per tokį ilgą laikotarpį ne tik knyga, bet ir visas daugiataučio miesto dvasinis gyvenimas patyrė esminių įtakų ir permainų. Jos buvo ir bendros europinės, ir lokalias.

¹ *Walter, Axel E. Die Anfänge des litauischen Schrifttums im 16. Jahrhundert im Zeichen von Reformation und Humanismus – Ein Beitrag zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Preussen // Ständische und religiöse Identitäten in Mittelalter und früher Neuzeit / Hrsgb. von Stefan Kwiatkowski und Janusz Mallek. Torun, 1998. S. 209–229.*

Lietuviškos knygos raidos savitumus labiausiai lėmė pačių lietuvių padėtis Prūsijos valstybėje. Jie buvo ir liko tautinė mažuma, todėl turėjo pakelti visoms tautinėms mažumoms skirtą socialinės, politinės bei kultūrinės priespaudos našta. Iki XVII a. pradžios maro lietuviai sudarė apie 10 procentų Karaliaučiaus gyventojų², vėliau jų skaičius, sparčiai augant miestui, ėmė mažėti. Kita vertus, nuolat stiprėjo miesto, kaip administracijos, ūkio ir kultūros centro, ryšiai su kompaktiškai lietuvių gyvenamu kraštu Rytų Prūsijos šiaurėje. Karaliaučiaus lietuviškąją bendruomenę taip pat palaikė glaudūs viso regiono politiniai ir ekonominiai (ypač prekybos tranzito) saitai su Didžiąja Lietuva, Prūsijos ir kaimyninių šalių protestantų Bažnyčios interesų artumas. Palankias sąlygas lietuviškai knygai tarpti sudarė tiesioginė tos Bažnyčios pareiga savo bendruomenės narius aprūpinti būtiniausia tikybos literatūra ir Karaliaučiaus universiteto veikla. Albertinoje telkėsi stiprus, ypač XIX amžiuje, lituanistiniais tyrimais suinteresuotas akademinis sąjūdis, davęs ir šiandien vertės nepraradusių lietuvių filologijos veikalų. Tò sąjūdžio gyvybingumą palaikė Prūsijos valdovų įsteigtos lietuviškosios stipendijos, Lietuvių kalbos seminaras, kurio auklėti iai buvo ir lietuvių literatūros klasikas Tolminkiemio kunigas Kristijonas Donelaitis, ir po šimtmečio jo kūrybos studijuoti atvykęs didlietuvis biržietis reformatas Edvardas Daukša. Visi jie – Karaliaučiaus lietuvių parapijos kunigai, lietuviškos mokyklos mokytojai, universiteto profesoriai, studentai, kiti mokyti miestiečiai ir buvo pagrindiniai lietuviškų knygų autoriai, vertėjai, redaktoriai ir korektūrų taisytojai.

Lietuviškų knygų produkcijai įvairėti ir gausėti palankias sąlygas sudarė anksti susiformavę ir nuolat stiprėjantys Karaliaučiaus spaudos materialiniai ir techniniai pagrindai. Pirmoji, Hanso Weinreicho spaustuvė darbą pradėjo 1524 m. Ją aplenkė tik Malborko, Gdansko, Vilniaus spaustuvės, kituose kaimyniniuose miestuose – Torūnėje, Braneve, Elbląge, Rygoje, Tarty, Turku – jos įkurtos gerokai vėliau. Iš viso nuo Weinreicho laikų iki Antrojo pasaulinio karo Karaliaučiuje veikė ne mažiau kaip 196 spaustuvės ir litografijos. Tarp jų buvo ir mažų amatininkiškų įmonėlių, ir galingų, modernių poligrafijos kombinatų. Techniniu lygiu, specialistų kvalifikacija, galimybė spausdinti įvairiomis, net retomis Rytų tautų kalbomis Karaliaučius toli pranoko visus minėtus miestus, išskyrus Vilnių. Karaliaučiu pirmenybę teikė ir tradiciškai glaudūs ekonominiai ryšiai su vokiečių ir kitomis Vakarų Europos šalimis, galimybė įsigyti modernesnės knygų spausdinimo technikos ir pasitelkti gerų specialistų. Jų žinias greitai perimdavo vietos mokiniai, kurie savo ruožtu tobulino judąjį spaudos meną ir nusipelnė tiek vietos, tiek kitų šalių ir miestų knyga.

Mūsų žiniomis, Karaliaučiuje per beveik keturis šimtus metų lietuviškas knygas spausdino 25 spaustuvės, arba 13 procentų visų spaustuvių (žr. 1 lentelę). Šie duomenys būtų labiau iškalbūs, jei juos galėtume palyginti su duomenimis apie vokiškų, lenkiškų bei kitokių knygų produkciją, tačiau jų neturime. Sąlygiškai auksiniais Kara-

² *Falkenhahn, Viktor.* Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Brctke und seine Helfer. Königsberg, Berlin, 1941. S. 92.

1 lentelė. Karaliaučiaus lietuviškų knygų spaustuvės 1524–1940 m.

Nr.	Savininkas arba pavadinimas*	Darbo metai	Išspausdino knygų:	
			skaičius	metai
1	Hartung	1734–1871	222	1735–1871
2	„Hartungsche Zeitung“ und Verlagsdruckerei	1872–1934	132	1872–1923
3	Reussner	1640–1746	89	1653–1744
4	Kanter	1736?–1812	25?	1740–1807
5	Rautenberg, Emil	1862?–1944	16	1871–1913
6	Schultz	1812–1872	15	1822?–1867
7	Osterberger, Georg	1575?–1602	14	1575–1600
8	„Ostpreussische Zeitung“, Verlag und Druckerei, nuo 1902 - Ostpreussische Druckerei und Verlagsanstalt	1872–1944	11	1886–1913
9	Degen	1793–1847	10	1806–1846
10	Leupold, Robert	1889–1944	7	1898–1913
11	Daubmann, Johann	1553?–1575?	6?	1559–1574
12	Jaeger, Hugo	1895–1915?	5	1901
13	Heering & Haberland	1798–1803	4	1800–1802
14	Boehmer, G. D.	1847–1872?	3	1852–1856
15	Fabricius, Johann	1610–1623	3	1612
16	Heering, Gottlieb Lebrecht	1803–1808	3	1806–1808?
17	L'Estoq, Johann Ludwig von	1746–1750	3	1748
18	Rosbach, H.	1811–1887?	3	1869–1878?
19	Herrmann, Heinrich	1866–1906	2	1876–1899?
20	Segebade, Lorenz, nuo 1638 - L. Segebade's Witwe	1623–1642	2?	1625–1639
21	Stelter, Johann	1714–1734	2?	1727–1728
22	Weinreich, Hans	1524–1553?	2	1547–1549
23	Dalkowski, Ernst Julius Adolf	1837–1883?	1	1851
24	Georgi, Hieronymus	1701?–1709	1	1706
25	Koenigsberger Verlagsanstalt	1934–1944	1	1938
26	Nežinomas		67	1730–1902
	Iš viso:		649**	

* Dinastinės spaustuvės vadinamos tik savininkų pavarde.

** Į šį skaičių neįeina ir straipsnyje neaprašomos Didžiąjai Lietuvai skirtos lietuviškos knygos.

liaučiaus lietuviškos knygos laikais galėtume pavadinti laikotarpį iki Napoleono invazijos į Prūsiją. Per jį lietuviškai spausdino net 46 procentai miesto spaustuvių, tarp kurių kiekviena epocha sulaukdavo ryškaus lyderio. Pagal leidinių gausą ir svarbą lietuvių kultūrai XVI a. daugiausia nusipelnė knygų spaudos pradininko Weinreicho ir Georgo Osterbergerio, XVII a. – dinastinė Reussnerių, XVIII a. – taip pat dinastinė Hartungų spaustuvių. Jų savininkai buvo įžvalgūs spaudos verslo organizatoriai ir vadovai, gerai suvokė Prūsijos tautų siekius ir valdžios politiką jų atžvilgiu, pasižymėjo tolerantiškumu ir humanitarine kultūra, knygą laikė ne vien komerciniu gaminiu, bet ir intelektualiu kūriniu, viena iš svarbiausių tos epochos komunikacijos priemonių. Iki XIX a. pradžios tarp Karaliaučiaus spaustuvių savininkų ir vadovų, vadinamų faktoriais, lietuvių kol kas neradome. Matyt, jiems dar nebuvo atėjęs laikas – baudžiavos epochoje Mažosios Lietuvos lietuviai priklausė žemesniam socialiniam sluoksniui.

Jau XVI a. lietuviškoji knyga buvo įteisinta ir juridškai. Prūsijos pasaulietinė ir dvasinė vyresnybė nurodė, kas turėtų būti išleista lietuvių bažnyčios ir mokyklos reikmėms, apibrėžė lietuviškos knygos būklę spaustuvėms teikiamose privilegijose (pirmą kartą – 1585 m.), nustatydavo jos platinimo būdus, net pardavimo kainą. Valdžia rūpinosi, kad netrūktų šriftų ir popieriaus. Iš pradžių Karaliaučiaus spaustuvinėms šriftus liecinosi patys arba užsisakydavo kituose miestuose. Lietuviškieji šriftai buvo brangesni, jų nepakakdavo. Padėtis pastebimai pagerėjo, kai Karaliaučiuje 1743 m. įsikūrė karališkosios valdžios šriftų liejykla. Jos produkcijos pakako ir vietas, ir kaimyninių šalių miestų, ypač Vilniaus, lietuviškų knygų spaustuvinėms. Nuo 1639 m. lietuviško šrifto pavyzdžiai dedami į šriftų katalogus, spausdinamus lakšto ir brošiūruotos knygelės forma.

Vyraujančių vaidmenį lietuviškų knygų leidyboje Karaliaučius prarado po Europos pergalės prieš Napoleoną. Spaudžiama naujųjų laikų dvasios Prūsijos vyriausybė panaikino baudžiavą ir įvykdė kitas gana sėkmingas ekonomikos bei politikos reformas, atvėrusias kelią laisvai, rinka ir samdomu darbu grįžtai šalies raidai. Nuo 1816 m. spaustuvės pradėjo steigtis visuose didesniuose Mažosios Lietuvos miestuose, kuo arčiau savo produkcijos pirkėjo ir skaitytojo, pagaliau ir potencialaus partnerio – naujųjų laikų leidėjo ir knygų prekybininko. XIX amžiuje lietuviškų knygų sostine tapo Tilžė. Karaliaučiuje tvirtas pozicijas dar išlaikė Hartungai, kurie uoliai gynė savo teisę į dažnai perspausdinamus ir gerai perkamus, todėl ir pelningus lietuviškus bažnytinius giesmynus bei maldaknyges, bendradarbiavo su universiteto lituanistais, kurių veikalų leidimas neretai finansiškai buvo paremiamas iš šalies. Naujas reikiškus buvo periodinių leidinių skaičiaus ir įvairovės didėjimas, ypatingą masą įgavęs po 1848 metų Vokietijos revoliucijos³. Kai kurie iš jų buvo skaitomi visoje Rytų Prūsijoje ir kaimyniniuose kraštuose. Šaltinių duomenimis, 1869 m. Karaliaučiuje jau ėjo 23 pavadinimų periodiniai leidiniai: vokiečių kalba – 19, lietuvių ir lenkų – po 2⁴. Šie skaičiai nuolat didėjo. Iš viso Karaliaučiuje yra ėję šeši lietuviški periodiniai leidiniai, skirti skleisti vyraujančią religinę ir politinę ideologiją. Mažosios Lietuvos lietuvių visuomenei didžiausią poveikį darė misijų

³ *Hartung, Bernhard*. Die Buchdruckerfamilie Hartung und ihre Tätigkeit als Herausgeber der „Königsberger Hartungschen Zeitung“. Königsberg, 1913. S. 29.

⁴ *Krause, Eduard*. Uebersicht der Königsberger Journalistik im April 1869 // Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft. 1869, Juni, S. 172–174.

veiklą propagavęs žurnalas „Nusidawimai apie Evangelijos praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų“ (1832–1914) bei Vokietijos konservatorių partijos šalininkų savaitraštis „Keleivis iš Karaliaučiaus“ (1849–1880). Pastarasis laikraštis, redaguojamas žymiausio tų laikų lietuvių filologo Frydricho Kuršaičio, daug nusipelnė ir lietuviškai knygai. Jis sistemingai skelbė informaciją apie naujus Karaliaučiaus leidinius, juos anotavo, vertino kalbos ir naudingumo požiūriu, nurodė įsigijimo būdus ir kainas, diegė sunormintą rašomąją kalbą ir ugdė lietuviškos spaudos nuolatinio vartojimo įgūdžius.

Pagal knygų skaičių Karaliaučius užėmė trečią vietą tarp septyniolikos Mažosios Lietuvos vietovių, palikusių pėdsaką lietuviškos spaudos istorijoje. Mieste prie Priegliaus jų iš viso pasirodė 649 (žr. 2 lentelę). Pagal lietuvių knygotyriminkų nuostatas statistinės apskaitos vienetu laikomas ne knygos pavadinimas, bet atskiras leidimas. Taip elgiamasi todėl, kad daugelis pakartotiniai perspausdinamų knygų buvo papildomos, taisomas jų turinys ir kalba. Be to, knyga suvokiama platesne prasme: ja laikomi ir smulkieji brošiūruoti bei tekstiniai lakšto formos spaudiniai.

Karaliaučiaus lietuviškos knygos įvairios turinio ir formos atžvilgiu. Jų repertuaro struktūrą lėmė knygų paskirtis, vyravusios kultūros ir ideologijos nuostatos, asmeniniai leidėjų interesai ir klientų užsakymai. Tyrinėtojas negali nepastebėti, kad labai stigo tautinės kultūros ugdymu suinteresuotų leidėjų. Pirmuoju šimtmečiu svarbiausias lietuviškų knygų leidėjas buvo kunigaikštiškoji valdžia. Remdamasi valdymo, švietimo ir bažnyčios poreikiais, ji nustatė, kad pirmiausia turi būti išleistas Naujasis testamentas, vėliau visa Biblija, postilė, katekizmas, giesmynas, lietuvių kalbos gramatika, žodynas ir pagal išgales pati finansavo šias knygas, nes be elementariausių leidinių buvo neįmanomas administracijos darbas, pasaulietinių ir bažnytinių tarnautojų rengimas, bendrojo lavinimo pradmenų diegimas ir religinio ugdymo plėtra. Tris šimtmečius Prūsijos aukščiausiosios valdžios įstaigos buvo įpareigtos reguliariai leisti įsakus, instrukcijas, perspėjimus ir panašaus pobūdžio teisinius bei normatyvinius dokumentus lietuvių valstiečiams. Jų pasirodė apie pusantro šimto: vieni keturių, kiti – keliolikos, tretieji – kelių dešimčių puslapių apimties. Ką ne ką lietuvių kalba leido ir bažnytinė vyresnybė – konsistorija. Svarbiausias jos leidinys buvo nuolat atnaujinama bažnytinė agenda, kuri XVIII–XIX a. išėjo šešiomis knygomis. Stiprėjant valstybei ir kylant ekonomikai, lietuviškų ir kitomis kalbomis knygų leidybą perėmė komercijos pagrindu dirbusios spaustuvės, knygynai ir knygriškyklos. Šios įstaigos iš pradžių pagal valdžios suteiktas privilegijas, o vėliau iš tradicijos monopolistiškai raštingąją gyventojų dalį aprūpindavo svarbiausia švietimo ir tikybinio gyvenimo reikmėms skirta literatūra – Biblija, giesmynais, katekizmais, elementoriais, gramatikomis, žodynais, ūkio praktinės veiklos vadovais ir kitomis knygomis. Mūsų duomenimis, pirmieji privatūs leidiniai buvo Johanno Reussnerio spausdintos abi Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos (1653, 1654)⁵. Visos Mažosios Lietuvos lietuvių noriai perkamas biblijas (visas arba atskiras dalis) savo iniciatyva ir lėšomis leido knyginkas Christophas Gottfriedas Eckartas, spaustuvinkai Kanteriai ir Hartungai. Pastarieji šiomis niekada neužsigilinčiomis lietuviškomis knygomis XIX a.

⁵ Archyviniai dokumentai apie Mažosios Lietuvos senosios raštijos ir spaudos darbuotojus: publikacija / parengė Domas Kaunas. // Knygotyra. 1998. T. 25 (32), p. 454–456.

2 lentelė. Mažosios Lietuvos lietuviškos spaudos centrai 1524–1940 (pagal leidinių skaičių)

Nr.	Vietovė (lietuviškai, vokiškai, rusiškai)	Lietuviškai spausdino:		Lietuviški leidiniai:	
		spaustuvų skaičius	metai	knygų skaičius	periodikos skaičius
1	Tilžė, Tilsit, Sovetsk	10	1816-1941	1262	51
2	Klaipėda, Memel	19	1825-1939	764	74
3	Karaliaučius, Königsberg, Kaliningrad	25	1547-1938	649	6
4	Priekulė, Prökuls	2	1865-1918	268	9
5	Bitėnai, Bittehenen	1	1892-1909	123	6
6	Šilutė, Heydekrug	5	1862?-1939	81	7
7	Gumbinė, Gumbinnen, Gusev	4	1807-1882	32	-
8	Kaukėnai, Kaukehmen, Jasnoje	2	1870-1888	14	-
9	Opstainiai, Absteinen	1	1896-1897	8	1
10	Ragainė, Ragnit, Neman	3	1879-1889	6	4
11	Labguva, Labiau, Polesk	1	1860	2	-
12	Pilkalnis, Pillkallen, Dobrovolsk	2	1891-1921	2	-
13	Įsrutis, Insterburg, Černiachovsk	1	1818	1	-
14	Rusnė, Russ	1	1898	1	-
15	Skaisgiriai, Skaisgirren, Bolšakov	1	1910?	1	-
16	Naujoji, Neukirch, Timiriazev	1	1925	1	-
17	Varupėnai, Warupönen, Studionovka	1	1927	-	1
18	Nežinoma		1818-1858	14	-
	Iš viso:	80	1547-1941	3229*	133**

* Į šį skaičių neįeina Didžiąjai Lietuvai skirtos knygos.

** Periodiniai leidiniai buvo kilnojami iš vienos vietos į kitą, todėl nurodomas jų pavadinimų skaičius.

pabaigoje ir baigė savo firmos veiklą. Visais laikais originaliąją kūrybą privačia iniciatyva ir pinigais kad ir negausiai leido pavieniai asmenys: kunigai – giesmynėlius, švietimo rėmėjai – pasaulietinę literatūrą. Lietuvių filologijos knygas rėmė didieji XIX a. Karaliaučiaus knygynai: Brolių Borntträgerių, Grāfės ir Unzerio, Hübnerio ir Matzo. Jie įdėtai lėšas susigrąžindavo savo leidinius pardavinėdami visoje Vokietijoje ir ne vien joje. Karaliaučiaus lietuviškų knygų, daugiausia smulkių, leidybą pagyvino ir pajavairino čionykštės misijų, blaivybės, politikos ir kitokių tikslų organizacijos.

Prūsijos valdžios, bažnyčios ir komercijos tikslų siekusių leidėjų poreikiai nulėmė, kad tarp Karaliaučiaus lietuviškų knygų ir knygelių daugiausia buvo religinio turinio. Visai lietuvių tautai, gyvenusiai šiapus ir anapus Nemuno, didžiausią kultūrinę svarbą turėjo ankstyvosios knygos, parengtos Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vileto, Jono Bretkūno, Simono Vaišnoro ir kitų lietuvių raštijos kūrėjų. Vėlesnės kartos intelektualų,

daugiausia provincijos kunigų, kolektyvinių pastangų ir didelių materialių išteklių prireikė visos Biblijos išleidimui 1735 metais, iki kurių ji ne sykį spausdinta dalimis (Evangelijos, Naujasis testamentas, Dovydo psalmės). Keletą kartų Karaliaučiuje perspausdinta Biblija laikytina viena iš reikšmingiausių ir monumentaliausių lietuviškų knygų. Ji tapo parankiniu tikybinų svarstymų, istorijos pažinimo, laisvalaikio skaitymo, rašto mokymo, filologinių studijų šaltiniu. Ja rėmėsi savitas Mažosios Lietuvos lietuvių pietistinis sąjūdis – surinkimai. Karaliaučius yra pirmosios knygos lietuvių kalba – Mažvydo Katekizmo, kurio 450 metų sukaktį, tarpininkaujant UNESCO, ką tik pažymėjome tarptautiniu mastu, lopšys. Iki 1922 m. daugiau kaip 60 kartų buvo perspausdintas bažnytinis giesmynas, maldaknygė, Kristaus kančių istorija. Šios ir kitos religinio turinio knygos, nuolat redaguojamos kalbos mokovų, paplito tarp visų gyventojų sluoksnių, tapo liaudies lektūra, prisidėjo prie lietuvių kalbos sunorminimo ir gana aukšto visų Mažosios Lietuvos gyventojų lietuvių raštingumo lygio palaikymo.

Karaliaučiaus pasaulietinių knygų tematiką labai praplėtė valdžios įsakai, instrukcijos ir perspėjimai lietuvių gyventojams. Jie aprėpė amatus, pramonę, žemės ūkį, sveikatos apsaugą, prekybą, teisėtvarką, karybą, švietimą, socialinę rūpybą. Ugniagesybos ir bitininkavimo vadovėliai (abu 1801 m.) buvo pirmieji šios rūšies leidiniai lietuvių kalba, o pirmosios medicinos pagalbos vadovas (1775) – pirmasis ne tik Baltijos, bet ir didesnėse kaimyninėse šalyse – Lenkijoje ir Rusijoje. Sunku deramai įvertinti Karaliaučiaus leidinių svarbą XVII–XIX a. lietuvių filologijai ir apskritai baltistikai. Danieliaus Kleino (1653, 1654), Pauliaus Friedricho Ruhigo (1747), Gottfriedo Ostermeyerio (1791), Christiano Gottliebo Mielckės (1800) gramatikos, Philippo Ruhigo (1746), Mielckės (1800), Ferdinando Nesselmanno (1851) žodynai, Kuršaičio lietuvių kalbos tyrinėjimai (1843, 1849) davė pradžią ir tvirtą pagrindą praktiniam lietuvių kalbos mokymui bei akademinėms studijoms, gerokai pagyvino lyginamosios kalbotyros formavimąsi bei raidą. Šios knygos lietuvių kalbai ir kultūrai atvėrė kelią į kitų tautų kultūrą ir mokslą, telkė pačios lietuvių tautinės mažumos šalininkus ir rėmėjus, prisidėjęs jos varžymams XIX amžiuje. Neatsitiktinai filosofas Immanuelis Kantas rūpestingai palydėjo Mielckės lietuvių kalbos žodyną „Draugo prieraišu“ („Nachschrift eines Freundes“), linkėdamas, kad „gryna kalba ilgainiui taptų plačiai vartojama; tuo būdu kalba labiau atitiktų tautos savitumą ir pačios tautos suvokimas pasidarytų aiškesnis“⁶.

Karaliaučiaus lietuviškos kultūros paveldo reikšmės apibūdinimas neįsivaizduojamas dar be trijų spaudinių: pirmosios pasaulietinės grožinės knygos – Ezopo pasakėčių vertimo (1706), pirmojo klasikinio lietuvių literatūros kūrinio – Donelaičio epinės poemos „Metai“ („Das Jahr in vier Gesängen“) pirmosios publikacijos (1818) ir Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro direktoriaus profesoriaus Ludwigo Rhesos parengto pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio „Dainos oder Litthauische Volkslieder“ (1825). Jie reprezentavo visos senosios lietuvių literatūros brandumą ir ją šliejo prie europinės kultūros procesų. Vokietijoje „Dainas...“ recenzavęs Jacobas Grimmas

⁶ Kant, Immanuel. Nachschrift eines Freundes // Mielcke, Christian Gottlieb. Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörterbuch. Königsberg: Druck und Verlag Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800. S. [31–32].

lygino jas su naujausiais serbų ir graikų liaudies poezijos rinkiniais, knygą labai palankiai įvertino ir Johannes Wolfgangas Goethe. Lietuviškos dainos jį įtikinusios, kad poetinis talentas dovanojamas po lygiai visų, taip pat ir žemiausių luomų žmonėms⁷.

Karaliaučiaus lietuviškoji knyga lietuviams priartino ir kitų tautų autorius. Be minėtojo Ezopo, čia prabilo reformatoriaus Martino Lutherio, anglų rašytojo Johno Bunyano, vokiečių poeto pietisto Karlo Heinricho von Bogatzky'io, pedagogo Friedricho Eberhardo von Rochowo kūrinių vertimai, kitų, šiandien primirštų, tačiau anais laikais Europoje garsiai skambėjusių religinių rašytojų, filosofinės ir racionaliosios minties meistrų žodžiai.

Karaliaučiaus lietuviškosios knygos nepasižymėjo tiems laikams būdingu meniškumu, tačiau ir tarp jų galima rasti vertingų kūrinių. Vienu iš jų galėtume laikyti Kleino 1666 metų giesmyną, kuris papuoštas mums nežinomo grafiko Gottfriedo Tilgnerio meistriškai raižytu frontispisu ir antraštiniu lapu su lietuviškais tekstais. Gaila, šie raižiniai ir jų autorius nei lietuvių, nei vokiečių meno istorikų tebėra neįvertinti, nors pastaruoju metu vis dažniau prisimenami⁸.

Karaliaučius tyrinėtojų visada bus vertinamas kaip lietuviškos knygos pradininkas ir svarbus tarpininkas tarp jos kūrėjų bei atviro, tačiau ne visada silpniesiems palankaus ir jautraus pasaulio. Keturis šimtmečius jis palaikė lietuvių tautos gyvybingumą, ugdė intelektą ir priartino civilizaciją, stiprino dvasinę ir fizinę ištvermę ištikus istorijos negandoms, internacionalizavo ir padėjo spręsti problemas, galėjusias turėti pačių skaudžiausių padarinių. Netgi juodžiausiais sunkmečiais Karaliaučius kartu su Vilniumi buvo patys atkakliausi lietuvių žemės gynėjai, nes jų lietuviškosios knygos tapdavo ir švietimo, ir užsienio reikalų ministerija, ir visa priešui niekada nepasiduodančia kariauna. Karaliaučiaus sunaikinimas XX a. viduryje, be abejo, yra viena iš didžiausių ne tik vokiečių, bet ir mūsų, lietuvių, netekčių.

Įteikta 1999 m. spalio mėn.

DIE ROLLE KÖNIGSBERGS IN DER GESCHICHTE DES LITAUISCHEN BUCHES

DOMAS KAUNAS

Zusammenfassung

Im Laufe von sieben Jahrhunderten hat die Stadt Königsberg i. Pr. einen entscheidenden Einfluß auf die Wirtschaft, Politik und Kultur mehrerer Völker ausgeübt. Besonders tiefe Wurzel hat Königsberg in der geistigen und materiellen Welt der Balten – Pruzen, Litauer und Letten geschlagen. Im Laufe von vierhundert Jahren wurden in Königsberg nach unserer Erkenntnis in 25 Druckereien oder in 13% aller Druckereien litauischen Bücher herausgegeben. Unter den 17 Orten Kleinlitauens, die eine Spur in der Geschichte des litauischen Buches hinterlassen haben, nimmt Königsberg der Bücherzahl nach den dritten Platz ein. In der Stadt erschienen 649 Ausgaben. Die litauischen Bücher in Königsberg sind unterschiedlich ihrer Form und ihrem Inhalt nach.

⁷ Jovaišas, Albinas. *Liudvikas Rėza*. Vilnius, 1969. P. 312–314.

⁸ *Reklaitis, Povilas*. *Prarastosios Lietuvos pėdsakų bcicškant*. Vilnius, 1999. P. 181–188.